

δειγμάτων τῶν συγκρίσεων (σελ. 35-260) καὶ τῶν πινάκων τῶν κατὰ στίχους στοιχείων (σελ. 262-272) προκύπτει ὅτι συνεξετάζονται εἰς 1200 περίπου στίχους διπλάσια ἢ πολλαπλάσια γλωσσικά στοιχεία.

Κατὰ τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεύνης ὁ συγγραφεὺς εὐρίσκει ὅτι τὰ κοινὰ γλωσσικά στοιχεία μεταξύ ἔπους Διγενῆ Ε καὶ ΝΕ δημ. τραγουδιῶν ἐκτείνονται εἰς ὄλο τὸ κείμενον, ὅτι ὠρισμένοι κρίσιμοι λέξεις ἢ ἡμιστίχια κατέχουν τὴν ἰδίαν θέσιν εἰς τὸν στίχον εἰς ἀμφοτέρω τὰ συγκρινόμενα εἶδη, πρᾶγμα ποῦ μαρτυρεῖ μακροχρόνιον χρῆσιν τῆς προφορικῆς ποιήσεως καὶ τὴν λαϊκὴν προέλευσιν τῶν στίχων, ἦτοι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐπους ἐβασίσθη διὰ νὰ τὸ δημιουργήσῃ εἰς τὴν δημοτικὴν ποίησιν τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Προμπονάς ἐπιστήμων διανογὸς ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως βλέπει ὅτι ὑπάρχει Μυκηναϊκὴ ποιητικὴ παράδοσις τῆς ὁποίας στοιχεῖα αὐτούσια παραλαμβάνει ὁ Ὅμηρος καὶ διατηρεῖ, ἐνῶ ἄλλα παραλλάσει καὶ ἄλλα νέα δημιουργεῖ εἰσάγων ἄλλην παράδοσιν ποιητικὴν. Τώρα βλέπει ὅτι ὑπάρχει τὸν ΙΒ' αἰ. μ.Χ. ποιητικὴ παράδοσις ἀκριτικῆ, εἰς τὴν ὁποίαν στηρίζεται ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Αὐτὴν χρησιμοποιεῖ καὶ πλουτίζει ὁ ποιητὴς τοῦ 1200. Καὶ τὴν ποίησιν αὐτὴν, καὶ τοὺς τρόπους τῆς, καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς καὶ πλεῖστα γλωσσικά στοιχεία παραλαμβάνει αὐτούσια ἢ μεταγενεστέρα ποίησις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν μετὰ πεντακόσια ἔτη. Ἔτσι ὁδηγοῦνται ἀπὸ τὴν παρατήρησιν οἱ φιλόλογοι νὰ βλέπουν ἱστορικῶς ἀλληλεξαρτώμενα τὰ ποιητικά καὶ τὰ γλωσσικά φαινόμενα.

Ἀντικειμενικὴ καὶ θεμελιωμένη εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ἐκτίμησις τοῦ Ι.Π. διὰ τὴν γλῶσσαν τῆς παραλλαγῆς, ὅτι αὕτη εἶναι ἀνάμικτος ἐκ λογίων καὶ δημῶδων στοιχείων ὡς ὅλα τὰ ἔργα τοῦ ΙΒ' αἰ., φαινόμενον φυσικόν, ὡς ἡ γλῶσσα τῶν Προδρομικῶν, τοῦ Γλυκᾶ καὶ τοῦ Σπανέα, πρᾶγμα ποῦ ἀποδεικνύει τὸ «παράλογο καὶ ἀντιϊστορικὸ αἶτημα τῶν δημοτικιστῶν φιλολόγων καὶ λαογράφων τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος γιὰ ἕνα καθαρὰ δημοτικὸ μεσαιωνικὸ ἔπος ποῦ θὰ θύμιζε κλέφτικο τραγούδι, πρᾶγμα ποῦ δὲν μπορούσε ποτὲ νὰ ὑπάρχει, ἀφοῦ τὰ μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ ἦταν γιὰ αἰῶνες μικτὴ γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα τοῦ κειμένου Ε, στὸ σύνολο τῆς, φαίνεται σαφῶς μεσαιωνικῆ, ὄχι Νεοελληνικῆ».

Διάφορος λοιπὸν πρὸς τὴν ἱστορικὴν καὶ τεκμηριωμένην ἀντίληψιν τοῦ Προμπονά ὑπῆρξεν ἡ ἀντιϊστορικὴ ἀντίληψις τῶν δημοτικιστῶν φιλολόγων καὶ λαογράφων τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰ., ποῦ ζητοῦσαν προκατελιημμένοι νὰ ἴδουν ἀπὸ τοῦ ΙΒ' αἰ. τραγούδι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς. Σὰν νὰ εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος νὰ διχάζεται καὶ νὰ ἀπορρίπτῃ τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον ποῦ ἀπέκτησε ἀπὸ τοὺς γονεῖς καὶ τὸν βίον του, τὴν θρησκείαν, τὰ τραγούδια καὶ τὰ ἐμπειρικά του βιώματα. Δυστυχῶς ὁμως ἐπέπρωτο τὸ ἔθνος νὰ πέσῃ θύμα αὐτῶν τῶν φανατικῶν ἀντιϊστορικῶν ἀντιλήψεων τοῦ παρελθόντος κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος μας.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

Marcel Conche, *Héraclite Fragments* (Texte Etabli, Traduit Commenté), Paris 1986 ss. 496.

Ὁ καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων (=I. Pantheon-

Sorbonne) κ. M. Conche εξέπληξε περισπούδαστον περί τοῦ Ἡρακλείτου ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ἐν τῇ σειρᾷ τῶν φιλοσοφικῶν Δοκιμίων, τῶν ἐχόντων τὴν προσωνομίαν «Ἐπιμηθεύς». Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν εἰσαγωγῇ ὁ συγγρ. ποιεῖται μακρὸν λόγον περί Ἡρακλείτου ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, ἐρευνᾷ κατόπιν μετὰ προσοχῆς τὰς πηγάς, εἰλημμένας πολλάκις ἐξ ἄλλων πηγῶν, ἀσφαλῶν καὶ μὴ, ἀνασκευάζει τινὰς ἐξ αὐτῶν, συνεπικουρούμενος ὑπὸ τινων ἄλλων καὶ ἐν μιᾷ λέξει παραθέτει πάντα ἐκεῖνα τὰ βιογραφικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα, ἐκθέτων συγχρόνως τὴν ὄλην ἐν Ἐφέσῳ αὐτοῦ δρᾶσιν βάσει τῆς ἱστορικῆς ὕλης καὶ δὴ ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον κρίσιν αὐτοῦ.

Ἀκολουθεῖ ἐν συνεχείᾳ ἡ περί τοῦ Ἡρακλείτου οἰκεία βιβλιογραφία προφανῶς κατ' ἐκλογὴν, ὡς καὶ Πίναξ εἰς ἣν ὑπάρχει ἡ διάφορος ἀριθμησις τῆς μετὰ χεῖρας ἐκδόσεως ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν τοῦ Diels-Kranz (=Fragmente der Vorsokratiker) προσθετέον ἔτι ὅτι ὁ ἐν λόγῳ συγγρ. παραθέτει ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι αὐτοῦ καὶ τινὰ ἄλλα, νόθα ἢ ἀμφίβολα κατὰ καιροὺς χαρακτηρισθέντα, ἢ ἀκόμη παρεμβάλλει καὶ τινὰς δοξογραφικὰς πληροφορίας· ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ σώζοντος συγγραφῆος, εἰλημμένον ἐκ τινος κριτικῆς ἐκδόσεως, ἀκολουθεῖ κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ ἀνωτέρω καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ ἔρμηνεῖα τοῦ κειμένου· εἶτα ἔπεται ἐξαντλητικῶς, τρόπον τινά, ἢ καθ' Ἡράκλειτον φιλολογικοφιλοσοφικὴ θεώρησις, πλαισιωμένη ὑπὸ πάντων τῶν συγγραφέων ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων ὡς πρὸς τὰ ἀναφερόμενα ἐκάστοτε προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν, προϊόντος τοῦ χρόνου, διὰ τῶν οἰκείων συζητήσεων. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ γράφων τὰς γραμμάς ταύτας καὶ περὶ τεσσαρακονταετίαν ἤδη θητεῶν εἰς τὰς περὶ τὸν Ἡράκλειτον Σπουδὰς ἐπόμενον εἶναι νὰ συμφωνῇ, ἐνίοτε δὲ καὶ νὰ διαφωνῇ εἰς τινὰ σημεῖα πρὸς τὰ παρατιθέμενα· ἔπειτα «τὸ ἀντίξουν συμφέρον... ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν κτλ. (ἀπ. 8)· ὄντως δὲν δύναται νὰ διατρέξῃ τις εὐκόλως καὶ ἀκόπως τὴν βίβλον τοῦ Ἡρακλείτου, διότι τυγχάνει πράγματι «δύσβατος ἀτραπιτός» καὶ διὰ τοῦτο, ἄλλως τε, ὑπῆρξαν πάλαι ποτὲ πλείστοι ὄσοι ἐξηγηταὶ τοῦ ἀνωτέρω «περὶ φύσιος» ἔργου τοῦ Ἡρακλείτου, ὡς ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ὁ Νικομήδης καὶ ὁ Διονύσιος· ἔπειτα ἡ δυσκολία ἔγκειται ἔτι καὶ εἰς τὴν ἀποσπασματικὴν, σωζομένην μέχρι ἡμῶν διδασκαλίαν αὐτοῦ καὶ δὴ ἀφοριστικῶ τῷ τρόπῳ· ἔπειτα καὶ ἡ σύνταξις, ἄλλως τε, ἀρχαϊκῆς μορφῆς, ὥστε πολλάκις φορεὺς τοῦ νοήματος εἶναι ἡ ὀνομαστικὴ τοῦ οὐσιαστικοῦ καὶ μάλιστα ἄνευ ρήματος· ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὸ οὐδέτερον τοῦ ἐπιθέτου ἀντικαθιστᾷ ἐν πολλοῖς τὸ ἀφηρημένον τοῦ οὐσιαστικοῦ· πλὴν ὁμως δυσκολία ἔτι παρέχεται, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης μνημονεῖ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν στίξιν «τὰ γὰρ Ἡρακλείτου διασιτίζαι ἔργον» (ρητ. Γ5. 1407 b 11).

Πάντα ταῦτα ἐπόμενον εἶναι ἡ Ἡρακλείτειος παρουσία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας νὰ θέτῃ αἰνιγματικὴν, τρόπον τινά, θεώρησιν· δείγματα τούτων ἔστωσαν ἡ πολυάριθμος βιβλιογραφικὴ φιλολογία, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἡ ἀποσπασματικὴ αὐτῆς μορφή, ἡ μεταφορὰ δηλ. τῶν δῆθεν κειμένων τοῦ Ἡρακλείτου ἐν τοῖς ἔργοις, ἐπὶ παραδείγματι, τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ γενικῶς εἰπεῖν, εὐλόγον καθίσταται τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς αὐθεντικότητος τῶν «δῆθεν ἀποσπασμάτων»¹.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ, περὶ οὗ ὁ λόγος, ἔργου ἐργάζεται μετὰ τῆς αὐτῆς ἀκρίβειας καὶ μεθοδικότητος εἰς ὅλα ἀνεξαρτήτως τὰ ἀποσπάσματα, συγχρόνως ὁμως προσθέτει καὶ νέα, ἅτινα βεβαίως Ἡράκλειτον πάντως μνημονεῖ, πλὴν ὁμως παρουσιάζουν ἐν νέον, περὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου, πρόβλημα.

Ἡ ἀνωτέρω ἐκδοσις τυγχάνει κριτικὴ ἅμα καὶ ἐρμηνευτικὴ τόσον φιλολογικῶς, ὅσον καὶ ἐννοιολογικῶς· ἐν τῷ τέλει τοῦ βιβλίου ἀκολουθεῖ πίναξ (σ.

471-476) τῶν συγγραφέων, οἵτινες σώζουσι τὰ ἠρακλείτεια ἀποσπάσματα· ἐν συν-εχειῖ ἀκολουθεῖ ἕτερος πίναξ ἑλληνικῶν λέξεων, αἵτινες ὑπάρχουσι ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι (σ. 477-483).

Ἐπίσης ἀκολουθοῦν δύο ἐπι πλεον πίνακες, οἵτινες διαλαμβάνουσι ὁ μὲν τὰ ἐν χρήσει χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὁ δὲ πάντα τὰ ἐνυπάρχοντα ὡς περιεχόμενα (σ. 495-496).

Καὶ νῦν ἐν συμπεράσματι ὁ συγγρ. παρουσιάζει ὄντως πρωτότυπον εἰκόνα τῆς Ἡρακλείτειου θεωρήσεως, ἐδραζομένης κυρίως ἐπὶ τῶν πηγῶν, τῶν ὁποίων ὁμως ὁ ἔλεγχος καθίσταται συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως, ἐν συνδυασμῷ, τόσον πρὸς τὴν ἰδίαν τοῦ συγγραφέως γνώμην, ἐν ἀντιδιαστολῇ πάντοτε πρὸς τὰς καιροῦς, ὅσον καὶ πρὸς τὰς κρίσεις καὶ θεωρήσεις τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν καὶ κατὰ καιροῦς περὶ τὸν Ἡράκλειτον ἐκδοτῶν· τὸ ἔργον τοῦ κ. M. Conche, καρπὸς προφανῶς πολυχρονίου μόχθου, ἀλλὰ καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Ἐφέσιον, μεστὸν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν περιεχομένου κεκαλυμμένου δὲ καὶ διὰ τινος φιλοσοφικῆς ἐννοιολογίας ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς νεωτέρας ἐρεύνης, δύναται τις ἀπεριφράστως νὰ εἴπῃ ὅτι τοῦτο τυγχάνει ἐν εἶδος Corpus ἢ μᾶλλον «ἐν ἀκριβῆς οἰ-ἀκισμα πρὸς στάθμην» περὶ παντὸς Ἡρακλείτειου ζητήματος· καὶ ἀναλογίζομαι λίαν εὐχαρίστως πρὸ τεσσαράκοντα ἀκριβῶς ἐτῶν τὸν ἀλῆστου μνήμης Γάλλον καθηγητὴν μ. Emile Brehier, ὅστις τόσην στοργὴν καὶ ἀγάπην ἔτρεφε πρὸς τὸν ἐξ Ἐφέσου φιλόσοφον, ὥστε δύναμαι νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι τὰ μέγιστα συνετέλεσεν οὗτος, ὅπως ἀκολουθήσω τὸν ἱστορικὸν τῆς Φιλοσοφίας κλάδον.

Περαιῶν τὰς γραμμὰς ταύτας δὲν δύναμαι νὰ ὑπεισέλθω εἰς λεπτομερείας ἐξαντλητικὰς, διότι ὁ χῶρος ἑνὸς περιοδικοῦ δὲν ἐπιτρέπει τοιαύτας μακρὰς συζητήσεις· ἄλλως τε γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ ὑποφαινόμενος ἐπὶ τέσσαρας δεκαετίας θεραπεύει τὴν Ἡρακλείτειον ἐρευναν, τὰ δὲ ἐπιτεύγματα αὐτοῦ εὐρηναὶ δημοσιευμένα ἐν Ἑλληνικοῖς καὶ ξένοις Περιοδικοῖς καὶ τοιουτοτρόπως ὁ δυνάμενος δύναται νὰ παρακολουθήσῃ ταῦτα πρὸς ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων ἢ καὶ ἄλλων τινῶν θεωρήσεων.

Ἐν μὲν λέξει ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ εἰρημένου καθηγητοῦ δύναται κείμενόν τι ἐκ τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας (Anth. P: IX 540) νὰ εὕρῃ τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἔκφρασιν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ συγγραφέως.

*«μὴ ταχὺς Ἡρακλείτου ἐπ' ὀμφαλὸν εἴλεε βίβλον
τοῦφείσιον· μάλα τοι δύσβατος ἀτραπιτὸς
ὄρρη καὶ σκότος ἐστὶν ἀλάμπητον· ἦν δὲ σε μύστης
εἰσαγάγη φανεροῦ λαμπρότερον ἡλίου».*

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ

Ἄριστειδῆ Σ. Φασιανοῦ, *Οἱ οἴζεις τῆς Κοινωνικῆς Ὀντολογίας*. Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 313.

Πρόκειται περὶ μελέτης φιλοσοφικοῦ-κοινωνικοῦ περιεχομένου. Ἐν ἀρχῇ

1. Πρβ. Α. Ν. Ζουμπον: Παρατηρήσεις εἰς τὰ λεγόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου: Πλάτων 32-33 (1980-1981) σ. 347-349 ἐν μεταφράσει ἢ κυρία ἰδέα τοῦ ἀνωτέρου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ce que nous possédons ne sont pas des fragments d' Heraclite, mais des informations doxographiques tardives».